AMALIY SAN'AT TERMINLARINI O'ZBEK TILIDAN INGLIZ TILIGA TARJIMA QILISH MUAMMOLARI

Islomova Farangiz Shuhrat qizi
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
ingliz tili fani o'qituvchisi.
islamovafarangiz1994@gmail.com
tel.: +998972290430.
https://doi.org/10.5281/zenodo.24143307

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek milliy amaliy san'atiga oid terminlarni ingliz tiliga tarjima qilishda yuzaga keladigan lingvistik, semantik va lingvomadaniy muammolar o'rganiladi. Xususan, kashtachilik, zardo'zlik, kulolchilik, gilamdo'zlik va yog'och o'ymakorligi kabi hunarmandchilik turlariga oid terminlarning tarjima xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, milliy-madaniy mazmunni saqlash, muqobil tarjimalarni tanlash hamda tavsifiy va izohli tarjima usullaridan foydalanish masalalariga e'tibor qaratiladi.
Kalit so'zlar: amaliy san'at, termin, terminologiya, tarjima, tarjima muammolari, milliy hunarmandchilik, lingvomadaniy xususiyatlar, semantik tahlil, tarjima strategiyalari.

Abstract: This article examines the linguistic, semantic, and linguocultural problems encountered in translating Uzbek traditional applied arts terminology into English. In particular, it analyzes the translation features of terms related to embroidery, gold embroidery, pottery, carpet weaving, and wood carving. Special attention is given to preserving national and cultural meanings, selecting appropriate equivalents, and applying descriptive and explanatory translation methods.
Keywords: applied arts, terminology, terms, translation, translation problems, traditional crafts, linguocultural features, semantic analysis, translation strategies.

Аннотация: В данной статье рассматриваются лингвистические, семантические и лингвокультурологические проблемы, возникающие при переводе терминов узбекского национального прикладного искусства на английский язык. В частности, анализируются особенности перевода терминов, связанных с вышивкой, золотным шитьём, гончарным делом, ковроткачеством и резьбой по дереву. Особое внимание уделяется сохранению национально-культурного содержания, выбору подходящих эквивалентов, а также использованию описательного и пояснительного способов перевода.
Ключевые слова: прикладное искусство, терминология, термины, перевод, проблемы перевода, национальные ремёсла, лингвокультурологические особенности, семантический анализ, переводческие стратегии.

Til va madaniyat o'zaro chambarchas bog'liq hodisalar bo'lib, har bir xalqning tarixiy taraqqiyoti, dunyoqarashi, urf-odatlari va milliy qadriyatlari uning tilida o'z ifodasini topadi. Ayniqsa, muayyan xalqning moddiy va ma'naviy merosini aks ettiruvchi terminologik birliklar milliy madaniyatning o'ziga xos jihatlarini namoyon etishda muhim o'rin tutadi. Shu nuqtayi nazardan, milliy amaliy san'at terminlarini boshqa tillarga tarjima qilish masalasi zamonaviy tarjimashunoslik va lingvomadaniyatshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

O‘zbek milliy amaliy san’ati xalqning ko‘p asrlik tarixiy tajribasi, estetik qarashlari va badiiy tafakkurini mujassam etgan boy madaniy merosdir. Kashtachilik, zardo‘zlik, kulolchilik, gilamdo‘zlik, ganchkorlik, kandakorlik, naqqoshlik va yog‘och o‘ymakorligi kabi hunarmandchilik yo‘nalishlari nafaqat muayyan buyumlarni yaratish jarayonini, balki xalqning milliy o‘zligini, hududiy xususiyatlarini va an’anaviy bilimlarini ham ifodalaydi. Mazkur sohalarga oid terminlarni ingliz tiliga tarjima qilishda muayyan qiyinchiliklar yuzaga keladi. Chunki ayrim terminlar ingliz tilida leksik muqobilga ega bo‘lsa-da, ularning o‘zbek madaniyatidagi mazmuniy va funksional xususiyatlari to‘liq ifodalanmaydi. Boshqa bir qator terminlar esa ingliz tilida bevosita muqobilga ega emasligi sababli tavsifiy yoki izohli tarjimani talab qiladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi o‘zbek milliy amaliy san’atiga oid terminlarni ingliz tiliga tarjima qilish jarayonidagi leksik-semantik, terminologik va lingvomadaniy muammolarni aniqlash, mavjud tarjima usullarining imkoniyatlarini tahlil qilish hamda milliy-madaniy mazmunni saqlashga xizmat qiluvchi samarali tarjima yondashuvlarini asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Tarjima nazariyasida milliy-madaniy xususiyatga ega birliklarni boshqa tilga o‘girish masalasi ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. Jumladan, P. Newmark o‘zining A Textbook of Translation asarida madaniy birliklarni tarjima qilishda ularning ijtimoiy va madaniy xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ta’kidlaydi. Olim madaniy tushunchalarni tarjima qilishda turli strategiyalardan foydalanish mumkinligini asoslaydi.

E. Nida tarjimada formal va dinamik ekvivalentlik tushunchalarini ishlab chiqib, tarjima jarayonida nafaqat til birliklarining shakliy muvofiqligi, balki mazmunning qabul qiluvchi til vakiliga qay darajada yetkazilishini ham muhim deb hisoblaydi. Bu yondashuv milliy amaliy san’at terminlarini tarjima qilishda alohida ahamiyatga ega. Chunki terminning lug‘aviy ma’nosini yetkazish uning madaniy mazmunini to‘liq ifodalash bilan har doim ham teng bo‘lavermaydi.

M. Baker tarjimada ekvivalentlik masalasini leksik, grammatik va matniy darajalarda tahlil qiladi. Uning qarashlari milliy terminlarning boshqa tilda to‘liq muqobili mavjud bo‘lmagan holatlarini o‘rganishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

J. C. Catford esa tarjimani tillararo lingvistik birliklarning almashinuvi sifatida o‘rganib, tarjima ekvivalentligi masalasiga e’tibor qaratadi. Mazkur nazariy qarashlar o‘zbek amaliy san’at terminlarining ingliz tilidagi muqobillarini aniqlash, ularning semantik imkoniyatlarini baholash va tarjima jarayonidagi muammolarni tasniflash uchun metodologik asos yaratadi.

Shu bilan birga, o‘zbek milliy amaliy san’ati terminlarini ingliz tiliga tarjima qilishda ularning milliy-madaniy mazmuni, tarixiy shakllanishi va hududiy xususiyatlarini birgalikda o‘rganish zarur. Bu esa masalaga faqat leksik tarjima nuqtayi nazaridan emas, balki kompleks lingvomadaniy yondashuv asosida qarashni talab etadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotning metodologik asosini tarjimashunoslik, terminologiya va lingvomadaniyatshunoslikning nazariy tamoyillari tashkil etadi. Tadqiqot davomida o‘zbek amaliy san’atiga oid terminlarning ingliz tilidagi muqobillari qiyosiy-taqqoslash, tavsifiy, semantik va lingvomadaniy tahlil metodlari asosida o‘rganiladi. Qiyosiy-taqqoslash metodi orqali o‘zbek va ingliz tillaridagi terminlarning ma’noviy munosabatlari aniqlanadi. Semantik tahlil yordamida terminlarning asosiy va qo‘shimcha ma’nolari, tavsifiy tahlil orqali esa ularning qo‘llanish xususiyatlari ochib beriladi.

Lingvomadaniy tahlil terminlar tarkibida mujassam bo‘lgan milliy qadriyatlar, tarixiy an’analar va madaniy belgilarni aniqlashga xizmat qiladi.

Tadqiqotning asosiy tahlil obyekti sifatida kashtachilik, zardo‘zlik, kulolchilik, gilamdo‘zlik, ganchkorlik, kandakorlik va yog‘och o‘ymakorligiga oid terminlar tanlangan.

AMALIY SAN’AT TERMINLARINING LINGVISTIK VA LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Terminologik birliklar muayyan fan, kasb yoki faoliyat sohasiga tegishli maxsus tushunchalarni ifodalovchi til birliklari hisoblanadi. Amaliy san’at terminlari esa o‘ziga xos xususiyatga ega bo‘lib, ular nafaqat hunarmandchilik jarayonlari, materiallar va texnologiyalarni, balki muayyan xalqning madaniy tajribasi va badiiy tafakkurini ham ifodalaydi.

O‘zbek amaliy san’ati terminologiyasida hunarmandchilik turi, buyum nomi, material, bezak, naqsh va ishlab chiqarish jarayonlarini ifodalovchi birliklar mavjud. Masalan, “kashtachilik”, “zardo‘zlik” va “kulolchilik” terminlari muayyan faoliyat turlarini anglatsa, “so‘zana”, “palak” va “do‘ppi” kabi birliklar milliy amaliy san’at mahsulotlarining nomlarini bildiradi.

Mazkur terminlarning muhim jihati shundaki, ularning ma’nosi faqat lug‘aviy izoh bilan chegaralanmaydi. Ular xalqning tarixiy taraqqiyoti, hududiy an’analari va ijtimoiy hayoti bilan ham bog‘liq. Shu sababli amaliy san’at terminlarini tarjima qilishda ularning semantik mazmuni bilan bir qatorda, etnomadaniy xususiyatlarini ham hisobga olish zarur.

Masalan, “so‘zana” termini o‘zbek milliy kashtachilik san’atiga oid bo‘lib, an’anaviy bezakli mato turini anglatadi. Uni ingliz tilida embroidered wall hanging yoki traditional embroidered textile tarzida tavsiflash mumkin. Biroq ushbu birliklar so‘zananing umumiy vazifasini ifodalasa-da, uning o‘zbek milliy madaniyatidagi tarixiy va ramziy ahamiyatini to‘liq qamrab olmaydi. Demak, mazkur terminni ingliz tiliga tarjima qilishda suzani shaklini saqlash va zarur izoh berish maqsadga muvofiq.

AMALIY SAN’AT TERMINLARINI INGLIZ TILIGA TARJIMA QILISHDAGI ASOSIY MUAMMOLAR

O‘zbek amaliy san’at terminlarini ingliz tiliga tarjima qilishda yuzaga keladigan muammolarni bir necha asosiy guruhga ajratish mumkin.

1. Leksik muqobilsizlik muammosi.

Tarjimashunoslikda muqobilsizlik muayyan tilga xos tushuncha yoki hodisaning boshqa tilda aynan mos keladigan leksik birlikka ega emasligi bilan izohlanadi. O‘zbek milliy amaliy san’atiga oid ayrim terminlar aynan shu xususiyatga ega.

Masalan, “palak”, “so‘zana”, “zardo‘zi” va “do‘ppi” terminlari ingliz tilida to‘liq mazmuniy muqobilga ega emas. Ularni umumiy tushunchalar orqali tarjima qilish mumkin, biroq bunday yondashuvda milliy nom va madaniy mazmunning muayyan qismi yo‘qolishi ehtimoli mavjud.

Shu sababli bunday terminlarni asl shaklida saqlash va ularning mazmunini izohlash samarali yondashuv hisoblanadi. Masalan, do‘ppi – a traditional Uzbek embroidered skullcap shaklidagi tarjima buyumning nomi, vazifasi va milliy mansubligini birgalikda ifodalash imkonini beradi.

2. Semantik nomuvofiqlik muammosi.

Ayrim o‘zbek amaliy san’at terminlari ingliz tilida umumiy leksik ekvivalentga ega bo‘lsa-da, ushbu ekvivalentlar terminning barcha semantik belgilarini ifodalay olmaydi.

Masalan, “zardo‘zlik” termini ingliz tilida gold embroidery yoki gold-thread embroidery shaklida beriladi. Ushbu tarjimalar oltin yoki oltinrang iplar yordamida bezak yaratish jarayonini anglatadi. Biroq o‘zbek zardo‘zligiga xos an’anaviy texnikalar, naqshlar, materiallar va tarixiy rivojlanish xususiyatlari mazkur birliklarda to‘liq aks etmaydi.

Shunga o‘xshash holat “kulolchilik” terminida ham kuzatiladi. Ingliz tilidagi pottery so‘zi kulolchilik faoliyatini umumiy tarzda ifodalaydi, biroq Rishton yoki G‘ijduvon kulolchilik maktablariga xos texnologik va badiiy xususiyatlarni o‘z-o‘zidan anglatmaydi. Bunday holatlarda Rishton pottery yoki traditional Uzbek pottery kabi aniqlashtiruvchi birikmalardan foydalanish mumkin.

3. Lingvomadaniy mazmunning yo‘qolishi.

Amaliy san’at terminlarining yana bir muhim xususiyati ularning muayyan xalqning milliy o‘zligi bilan bog‘liqligidir. Ayrim terminlarni ingliz tiliga faqat funksional jihatdan tarjima qilish ularning madaniy mazmunini cheklab qo‘yadi.

Masalan, “do‘ppi” terminini skullcap deb tarjima qilish uning bosh kiyim sifatidagi vazifasini ifodalaydi. Ammo o‘zbek do‘ppilarining hududiy turlari, bezaklari, ranglari va milliy kiyim madaniyatidagi o‘rni ushbu tarjimada aks etmaydi. Shu sababli Uzbek traditional skullcap yoki zarur hollarda traditional Uzbek doppi shaklidan foydalanish maqsadga muvofiq.

4. Terminologik nomuvofiqlik muammosi.

Bir terminning turli manbalarda turlicha tarjima qilinishi ilmiy va amaliy matnlarda terminologik beqarorlikni yuzaga keltiradi. Masalan, zardo‘zlik terminining gold embroidery, gold-thread embroidery va zardozi embroidery shakllarida uchrashi tarjima variantlarini qo‘llashda muayyan izchillikni talab qiladi.

Bu muammoni bartaraf etish uchun amaliy san’at terminlarining ingliz tilidagi muqobillarini ilmiy asosda tizimlashtirish, ularning qo‘llanish doirasini belgilash va terminologik lug‘atlarda yagona tavsiya etilgan variantlarni shakllantirish zarur.

O‘ZBEK AMALIY SAN’AT TERMINLARINING INGLIZ TILIDAGI MUQOBILLARI TAHLILI

Quyidagi jadvalda ayrim milliy amaliy san’at terminlari, ularning inglizcha tarjimalari va tarjima xususiyatlari qiyosiy tarzda keltirilgan.

O‘zbekcha termin	Inglizcha muqobili	Tarjima xususiyati
Kashtachilik	Embroidery	Leksik ekvivalent
Zardo‘zlik	Gold-thread embroidery	Izohlovchi ekvivalent
Kulolchilik	Pottery	Leksik ekvivalent
Gilamdo‘zlik	Carpet weaving	Semantik muqobil
Ganchkorlik	Ornamental plasterwork	Tavsifiy tarjima
Kandakorlik	Metal engraving	Funksional muqobil
Yog‘och o‘ymakorligi	Wood carving	Leksik ekvivalent
Naqqoshlik	Decorative painting	Tavsifiy muqobil
Do‘ppido‘zlik	Traditional skullcap making	Tavsifiy tarjima
So‘zana	Suzani embroidery	Transliteratsiya va izoh
Palak	Palak embroidery	Transliteratsiya va izoh
Zargarlik	Jewellery making	Leksik muqobil

Jadval tahlili shuni ko‘rsatadiki, terminlarning ingliz tilidagi muqobillari semantik jihatdan bir xil xususiyatga ega emas. Ayrimlari to‘g‘ridan-to‘g‘ri leksik ekvivalent orqali ifodalansa, boshqalari tavsifiy tarjima yoki asl shaklni saqlashni talab qiladi.

Ayniqsa, “so‘zana” va “palak” kabi birliklarni oddiy tavsifiy tarjima bilan cheklash ularning milliy nomi va madaniy mansubligini yo‘qotishi mumkin. Shuning uchun bunday terminlarda transliteratsiya va izohli tarjimani birgalikda qo‘llash maqsadga muvofiq.

TARJIMA MUAMMOLARINI BARTARAF ETISH STRATEGIYALARI

O‘zbek amaliy san’at terminlarini ingliz tiliga tarjima qilishda terminning semantik xususiyatlari va madaniy mazmunidan kelib chiqib, bir nechta tarjima strategiyalaridan foydalanish mumkin.

Birinchidan, **ekvivalent tarjima** ingliz tilida mazmunan mos birlik mavjud bo‘lgan hollarda qo‘llanadi. Masalan, “kashtachilik” – embroidery, “kulolchilik” – pottery, “yog‘och o‘ymakorligi” – wood carving.

Ikkinchidan, **tavsifiy tarjima** bevosita ekvivalent mavjud bo‘lmagan yoki mavjud ekvivalent terminning mazmunini to‘liq ifodalamaydigan holatlarda qo‘llanadi. Masalan, “so‘zana” terminini traditional embroidered textile used for interior decoration tarzida izohlash mumkin.

Uchinchidan, **transliteratsiya va transkripsiya** milliy terminlarning asl shaklini saqlashga xizmat qiladi. Suzani, doppi, zardozi kabi birliklar xalqaro madaniy matnlarda asl nomi bilan berilishi va birinchi qo‘llanishda izohlanishi mumkin.

To‘rtinchidan, **izohli tarjima** terminning nafaqat lug‘aviy ma’nosini, balki uning tarixiy va madaniy xususiyatlarini ham ochib berishga yordam beradi. Masalan, Rishton pottery birikmasiga Rishton kulolchilik maktabining o‘ziga xos bezaklari va ishlab chiqarish an’analari haqida izoh qo‘shish mumkin.

Mazkur strategiyalarni qo‘llashda tarjima matnining turi ham muhim ahamiyatga ega. Ilmiy maqolalarda terminologik aniqlik va izchillik ustuvor bo‘lsa, muzey ekspozitsiyalari, turistik materiallar va madaniy merosga oid matnlarda terminning tarixiy hamda madaniy mazmunini kengroq tushuntirish talab etiladi.

Shu jihatdan, milliy amaliy san’at terminlarini tarjima qilishda quyidagi tamoyilni asosiy mezon sifatida belgilash mumkin: **terminning milliy nomini imkon qadar saqlash, uning semantik mazmunini aniq ifodalash va zarur hollarda madaniy izoh bilan to‘ldirish.**

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O‘rganilgan nazariy yondashuvlar va terminologik misollar asosida o‘zbek amaliy san’at terminlarini ingliz tiliga tarjima qilishda uchta muhim omil yetakchi ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi: semantik muvofiqlik, terminologik aniqlik va lingvomadaniy mazmunning saqlanishi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, ingliz tilidagi umumiy ekvivalentlar ko‘pincha hunarmandchilik faoliyatining asosiy mazmunini ifodalaydi, biroq milliy maktablar, hududiy uslublar va tarixiy an’analarni to‘liq qamrab olmaydi. Shu sababli tarjimada terminning asl shaklini saqlash va uni izohlash ayrim hollarda oddiy ekvivalent tanlashdan samaraliroq bo‘lishi mumkin.

Tadqiqot doirasidagi qiyosiy tahlil asosida amaliy san’at terminlarini tarjima qilishda ularni uch guruhga ajratish mumkin:

1. Ingliz tilida bevosita leksik muqobilga ega terminlar: embroidery, pottery, wood carving.
2. Tavsifiy yoki aniqlashtiruvchi tarjimani talab qiluvchi terminlar: gold-thread embroidery, ornamental plasterwork.
3. Milliy nomini saqlash va izoh berish maqsadga muvofiq bo‘lgan terminlar: suzani, palak, doppi, zardozi.

Mazkur tasnif tarjima jarayonida terminlarni ularning semantik va madaniy xususiyatlariga ko‘ra farqlash imkonini beradi. Shuningdek, o‘zbek amaliy san’ati terminologiyasini ingliz tilida tizimli ifodalash uchun maxsus terminologik lug‘atlar va elektron ma’lumotlar bazalarini yaratish zarurligini ko‘rsatadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek milliy amaliy san’atiga oid terminlarni ingliz tiliga tarjima qilish murakkab lingvistik va lingvomadaniy jarayon bo‘lib, unda terminlarning lug‘aviy ma’nosi, semantik tarkibi, tarixiy shakllanishi va milliy xususiyatlarini birgalikda hisobga olish talab etiladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ayrim terminlar ingliz tilida bevosita muqobilga ega bo‘lsa-da, “so‘zana”, “palak”, “zardo‘zi” kabi birliklarning milliy-madaniy mazmunini to‘liq ifodalash uchun transliteratsiya, tavsifiy va izohli tarjima usullaridan foydalanish zarur.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, o‘zbek amaliy san’at terminlarini ingliz tiliga tarjima qilishda terminning asl shaklini saqlash, semantik muvofiqlikni ta’minlash va madaniy izoh bilan to‘ldirishni o‘zaro uyg‘unlashtirish eng maqbul yondashuvlardan biri sifatida baholanadi.

Shuningdek, mazkur sohadagi tarjima muammolarini tizimli hal etish uchun o‘zbek-ingliz amaliy san’at terminologik lug‘atini yaratish, terminlarning hududiy va tarixiy xususiyatlarini o‘rganish hamda xalqaro madaniy muloqotda ularning qo‘llanish imkoniyatlarini kengaytirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Baker, M. (2018). In Other Words: A Coursebook on Translation. 3rd ed. Routledge.
2. Catford, J. C. (1965). A Linguistic Theory of Translation. Oxford University Press.
3. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. Prentice Hall.
4. Nida, E. A. (1964). Toward a Science of Translating. E. J. Brill.
5. Venuti, L. (1995). The Translator's Invisibility: A History of Translation. Routledge.
6. UNESCO. Traditional Craftsmanship. Intangible Cultural Heritage. https://ich.unesco.org/